

12. Van Gogh als heilige

Ieder jaar staan er weer tienduizenden vakantiegangers van over de hele wereld in de rij voor het Van Gogh-museum. Toen ir.dr. V.W. van Gogh zo'n dertig jaar geleden de oprichting van het Van Goghmuseum bekend maakte, sprak hij de verwachting uit, dat het "een wereld-attractie" zou worden. Directeur De Wilde van het Stedelijk Museum, waar de Van Gogh-collectie tot dan toe was ondergebracht, sprak misprijzend van "een mausoleum". Beide kwalificaties zijn op hun plaats en het gaat er in dit essay om, begrijpelijk te maken waar de wereldwijde aantrekkingskracht van Van Gogh vandaan komt.

Die aantrekkingskracht komt voor uit het feit dat Van Gogh mooie, tegenwoordig gemakkelijk aansprekende schilderijen heeft gemaakt: ze zijn kleurrijk en expressief. Ze zijn de getuigenis van wilde gemoedsbewegingen. Als zodanig zijn ze typerend voor een bepaalde fase in onze beschaving, waarin emoties niet langer worden onderdrukt. Ze worden toegelaten binnen bepaalde kaders. Een andere oorzaak van de aantrekkingskracht is feit dat het museum is gelegen in één van de mooiste steden ter wereld (wat mij betreft de mooiste). En dan is er nog een factor, die in de literatuur vaak wordt aangeduid met de legende, of de mythe, die Van Gogh zou zijn. Het is deze mythe, die van het museum maakt tot meer dan een wereld-attractie alleen en die het op ander niveau plaatst dan bijvoorbeeld Disney-world: het is een mausoleum, dat wil zeggen: een tempelgraf en voor velen daardoor een bedevaartsoord.

Wat de mythe van Van Gogh is hoef ik nauwelijks te vertellen. We kennen hem allemaal. Hij is neergelegd in een veelheid aan romans¹, films, documentaires, docudrama's, toneelstukken en opera's. Meestal gaat het daarbij om variaties op hetzelfde bekende thema: De eenzame kunstenaar. Hij is in alles mislukt. In zijn onmogelijke, pijnlijke liefdes. In zijn pogingen de wereld te verbeteren door Jezus na te volgen. Hij is mislukt in zijn studie theologie en geridiculiseerd op de kunstacademie. Hij is er weggejaagd. Hij is als mislukkeling verworpen door zijn vader en eigenlijk ook door zijn land. Hij heeft zijn toevlucht moeten zoeken bij zijn broer in het buitenland. Ondanks dat werkt hij koortsachtig verder aan waarin alleen hij (en ook zijn broer) gelooft: zijn kunst. Niet begrepen en zelfs veracht en tegengewerkt door de maatschappij om hem heen, worstelt hij met wat hij ziet als zijn missie. Hij vecht voor zijn kunst.

Hij gaat er volledig in op. Andere mensen stoot hij af. Rusteloos trekt hij verder, naar het zuiden. Hij is eenzaam. Ze mogen hem niet. Hij is arm. Hij leeft alleen op koffie en goedkope wijn. Ondertussen penseelt hij het ene na het andere meesterwerk. Hij blijft ongelukkig in de liefde. Hij lijdt voor zijn kunst. Hij gaat eraan onderdoor. Hij wordt gek en maakt juist dan zijn meest sprekende werken. De sterrennacht. En dan is hij, hoewel nog jong, opgebrand en zo sterft hij. Hij geeft zichzelf het genadeschot. Hij sterft voor zijn kunst, miskend, miserabel, onbegrepen, niet geliefd, veracht, bespot.

Maar amper is hij dood of men ontdekt dat zijn kunst grandioos is, een geschenk aan de mensheid, een stap op weg naar een betere wereld. In amper tien jaar heeft hij een oeuvre bij elkaar geschilderd dat ons een nieuwe kijk geeft op de wereld. Na hem ziet de wereld er anders uit dan voor hem.

Hij heeft zichzelf gegeven om ons te dienen. Hij heeft zijn geluk en zijn gezondheid opgeofferd voor ons, om ons zijn niet te prijzen werken te geven. In zijn werken komen we een unieke persoonlijkheid tegen, een heilige. Wij erkennen nu zijn grootheid en dat komt tot uiting in de prijzen, die voor zijn werken worden neergeteld en in de lange rijen voor de kassa van het mausoleum.

Toen Van Gogh eenmaal was ontdekt, kort na zijn dood, en sommigen zijn werk naar waarde begonnen te schatten, kreeg ook deze mythe al vrij snel gestalteⁱⁱ. Helemaal verbazend is dat niet, want de mythe hoefde niet meer uitgevonden te worden. Hij was er al: het clichébeeld van de kunstenaar, zoals dat in de Romantiek, bijvoorbeeld in de Franse literatuur, is gevormdⁱⁱⁱ. We kunnen dan ook zeggen dat de mythe er eerder was dan Van Gogh. Van Gogh hoefde alleen maar herkend te worden als de incarnatie van een grandioze romantische mythe van de *peintre maudit*. Op zijn beurt heeft Van Gogh wellicht ook naar die mythe geleefd. Bovendien heeft hij grote delen van dat mythische schildersleven van dag tot dag gedocumenteerd door middel van zijn brieven. Volgens sommigen heeft hij zo zijn eigen mythe geregisseerd. In ieder geval is in Van Gogh een reeds bestaande mythe op bijna ideale wijze werkelijkheid geworden.

Daardoor spreekt Van Gogh extra tot de verbeelding. Dat trekt weer schrijvers en later filmers aan. Maar dat zijn ook weer mensen met verbeeldingskracht. Zij hebben, meer of minder gewetensvol, de mythe nog vermooit. Het bekendste voorbeeld is uiteraard het uitroepen van het bekende "Korenveld met kraaien" tot het laatste schilderij voordat de *peintre maudit* de hand aan zichzelf sloeg. Het boek dat Kodera Tsukada over de Van Gogh-mythologie heeft samengesteld geeft prachtige voorbeelden van de voortdurende *upgrading* van de mythe in literatuur en film. Daarnaast laat het boek ook zien op welke manier de mythe "Vincent" vervolgens gedemocratiseerd is. Het boek van Irving Stone, in vele talen vertaald en verfilmd met Kirk Douglas in de hoofdrol heeft hierin een hoofdrol gespeeld. Niet alleen de *happy few*, maar iedereen heeft sinds dien deel aan de mythe. Zij is, om eens een sociologische term te gebruiken, een dalend cultuurgoed. Dat komt onder meer door de massa-communicatiemiddelen en ook door het tot de verbeelding sprekende economische succes. De astronomische bedragen die voor sommige Van Goghs worden neergeteld kunnen dan weer gezet worden in het licht van brieffragmenten, waarin Van Gogh over hetzelfde schilderij zegt dat hij toch vermoedt dat het eens meer waard zal zijn dan de prijs die hij voor de verf ervan heeft betaald. Zo zoekt men anekdotes die de mythe versterken. Zo houden schrijvers en filmers en journalisten de mythe niet alleen in stand: ze versterken hem. En wij, de consumenten van al die mooie verhalen over Vincent, doen hieraan mee, want we vinden die verhalen prachtig.

Zo hebben we van het leven van Van Gogh een mythe gemaakt en versterkt en hij heeft ons daarbij geholpen met zijn brieven.

Maar de mythe van Van Gogh wordt niet enkel versterkt, of ten minste in stand gehouden, door dit soort toevoegingen, maar ook door het negeren van alles wat de mythe zou kunnen ondermijnen.

Vincents armoede bijvoorbeeld, was zeer betrekkelijk.

De meeste schilders zijn armer. Het zelfde geldt de miskenning: ten eerste was die allerm minst totaal en ten tweede hebben veel revolutionaire schilders een aanlooperperiode nodig van een jaar of tien. Zo zijn er meer feiten, groot en klein, die de mythe kunnen ondermijnen. Er zijn Van

Gogh-kenners, die zich eraan ergeren dat de mythe desondanks blijft voortbestaan. Maar zo gaat dat. Een eenmaal gekozen interpretatie-model is moeilijk onderuit te halen, ook niet met evidente feiten. Mensen oriënteren zich in de werkelijkheid middels voorgevormde ideeën omtrent de werkelijkheid, en daar willen ze zich niet gemakkelijk af laten brengen. Wat het cliché bevestigt, of het waar is of niet, wordt aanvaard en eventueel overdreven, en wat het cliché onderuithaalt wordt ontken^{iv}. Dit is, wat Zijderveld noemt "de tirannie van het cliché"^v. Daarbij is de Van Gogh-mythe geen gewoon cliché. Het is, zoals gezegd, een mythe. Het is dus een verhaal waarin heilige waarden van een samenleving tot leven worden gebracht^{vi}.

Clichés en mythen hebben hun eigen dynamiek en ze kunnen daardoor soms onuitroeibaar lijken. Toch kunnen ze niet bestaan als ze niet, binnen een bepaalde sociale context, een functie of zelfs een zekere aantrekkelijkheid hebben. De Van Gogh-mythe heeft dat.

Het is het verhaal van de man die wat er diep in hem leeft moet doorzetten, in alle eenzaamheid, dwars tegen alle hoon en vernedering in, waarbij hij eventueel zijn eigen leven offert, omdat hiermee het heil van de mensheid dichterbij wordt gebracht. Het is een ideaalbeeld, waarvan wij vinden, dat we ernaar zouden moeten leven. Wij allen zouden moeten handelen volgens onze eigen overtuiging, als het moet, dwars tegen de waan van de massa's in.

Deze waarden kunnen we terug vinden in de mythe van Van Gogh. Het is bovendien een troostend verhaal. Er is in bijna elke samenleving een zeer kleine minderheid die meer waardering krijgt dan zij verdient en er zijn heel veel mensen die minder waardering krijgen dan ze verdienen.

De mythe van Van Gogh compenseert de miskening. In het verhaal en het werk van Van Gogh vinden we begrip. Het illustreert wat het is om miskend te zijn. In de kronkelende cypressen en olijfbomen lees je de pijn die het doet. En het is niet onopgemerkt gebleven.

Velen herkennen zichzelf in Van Gogh en via die identificatie voelen ze iets van erkenning voor

zichzelf. Na die troost en die identificatie komt de inspiratie. Van Gogh leert ons dat we door moeten gaan. We zouden het beste in ons moeten geven, ook al wordt dat veracht. Wat in onze samenleving is bereikt, is bereikt dankzij mensen die dat deden. Daarmee is het een heilige waarde: hij belichaamt een charismatisch geladen, representatieve basisregel. Het gaat hier om de individuele inzet, die dikwijls niet individueel wordt beloond.

Dat is de mythe. Het is niet het leven van Van Gogh dat de mythe gemaakt heeft, al lijkt dat voor ons zo. Het is de mythe waar Van Gogh ingeperst is. Zoals we zagen bestond het al vóór Van Gogh als de romantische mythe van de *peintre maudit*, maar ze is in feite veel ouder. Het is een archetypische mythe, die in onze cultuur zit ingebakken en minstens teruggaat op het leven en de dood van Jezus Christus en op de Bijbelse gelijkenis van de steen, die door de metselaars verachtelijk terzijde geworpen, maar door de Heer tot hoeksteen is gemaakt^{vii}.

Hier ligt ook het aanknopingspunt voor de charismatische lading van de mythe. Volgens sommige sociaal wetenschappelijke auteurs is wat hier tot uitdrukking wordt gebracht, typerend voor veel vormen van charisma. Het is de verworpene, die uiteindelijk de redder van de samenleving blijkt te zijn, door nieuwe wegen te wijzen. Verachting slaat daarbij om in adoratie^{viii}. Het ontstaan ervan kan worden toegeschreven aan het verzet van het Jodendom tegen de hellenisering en romanisering van Palestina^{ix}. Maar het verhaal van de verworpene die tot redder van de samenleving wordt is veel universeler. Het gaat hier om wat volgens Girard^x de grondstructuur is van het heilige en de mythe.

De mythe van Vincent van Gogh is een recente, binnenwereldlijke variant. Bij Van Gogh wordt de mythe op een moderne manier waargemaakt. Vele mensen kunnen niet meer in de wederopstanding geloven. Maar de vele miljoenen dollars, die voor een Van Gogh worden neergeteld, zijn niet weg te poetsen.

Ondertussen zijn geleerden bezig deze mythologie onderuit te halen en de echte, de historische Van Gogh tot leven te laten komen. Ze mogen het doen. Behalve bij vakgenoten zullen ze niet veel handen op elkaar krijgen, want we kunnen gemakkelijk zonder de historische Van Gogh, maar de mythologische Van Gogh kunnen we voorlopig nog niet missen.

Noten

i. zie Kodera Tsukasa, ed., 1993, *The Mythology of Vincent van Gogh*, Amsterdam: John Benjamins.

ii. Zie F. Leeman, 1990, Van Goghs postume roem in de Lage Landen, in: Roland Dorn e.a., red., *Vincent van Gogh en de moderne kunst*, Amsterdam en Zwolle: Van Goghmuseum en Waanders, 162. C.M. Zemel, 1980, *The Formation of a Legend, van Gogh Criticism 1890 - 1920*: Ann Arbor: UMI Research Press.

- iii.T.R. Bowie, 1950, *The Painter in French Fiction*. Chapel Hill: Univ. of North Carolina.
- iv.Zie M.B. ter Borg, 1991, *Een uitgewaaierde eeuwigheid*, Baarn: Ten Have, blz. 59v. voor handhavingsmechanismen van betekenissystemen.
- v.Zijderveld, 1982, *De tirannie van het cliché*, Deventer: Van Loghum Slaterus,74v.
- vi.vgl. 4. *De mythe van alledag*
- vii.Bijvoorbeeld Psalmen 118,22; Mattheus 21, 42; 1 Petrus 2, 7; Handelingen 4, 11. Met dank aan mijn collega's Hollander en Lietaert Peerbolte.
- viii.Wolfgang Lipp, 1993, Charisma - Schuld und Gnade, Soziale Konstruktion, Kulturdynamik, Handlungs-drama, in: W. Gebhart, A. Zigerle en M.N. Ebertz, herausg., *Charisma, Religion, Politik*, Berlin und New York: De Gruyter, 15v.
- ix .M.N. Ebertz,1993, Macht aus Ohnmacht, Die stigmatischen Züge der charismatischen Bewegung um Jesus von Nazareth, in W. Gebhart, A. Zigerle en M.N. Ebertz, herausg., *Charisma, Religion, Politik*, o.c., 77v.
- x.R. Girard, 1972, *La violence et le sacre*, Paris: Grasset, collection Pluriel, en 1986, *De zondebok*, Kampen: Kok Agora .

Afbeeldingen

1. Zonnebloemen, Hulsker 1667, Amsterdam: Van Gogh museum
2. Zelfportret met verbonden oor, Hulsker 1657, Londen: Courtauld Institute.
3. Sterrennacht, Hulsker 1731, New York: Museum of Modern Art.
4. Korenveld met kraaien en dreigende luchten, Hulsker 2117, Amsterdam: Van Goghmuseum.
5. Slaapkamer, Hulsker 1793, Parijs: Musée d'Orsay.
6. Weg met wandelaars etc., Hulsker 1982, Otterlo: Museum Kröller-Müller.

Dit artikel verscheen op 30 september 1995 in de bijlage Letter en geest in het dagblad TROUW en werd opgenomen in de bundel Het geloof der goddelozen, Baarn, 1996: Ten Have.